

Шаршеева А.Ж.

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

sharsheeva.2018@mail.ru

Амеркулова Ж.Дж.

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

jibek.amir@mail.ru

ЖАШТАРДЫ АДЕП-АХЛАК ЖАКТАН ТАРБИЯЛОО БОЮНЧА СОЦИАЛДЫК- ПЕДАГОГИКАЛЫК БАЙКОО

Аннотация: Макала жогорку кесиптик билим берүү уюмдарында студенттерди адеп-ахлактык тарбиялоонун маңызын жана мазмунун ачып берет. Авторлор адеп-ахлактык тарбияны ишке ашыруунун негизги максаттарын жана формаларын аныктап, келечектеги адистердин кесиптик ишинин бир бөлүгү катары адеп-ахлак идеясын калыптандыруунун маанилүүлүгүн жана зарылдыгын карашты.

Инсандын баалуулугу анын маданиятына жараша болот, анын чыныгы мааниси адамдын кулк-мүнөзүнүн асыл сапаттарын, социалдык жана руханий жетишкендиктерин өнүктүрүүдө. Макалада студенттерди кесиптик даярдоо процессинде адеп-ахлактык тарбиялоонун негизги принциптерин ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрү жана күтүлүүчү натыйжалары каралат.

Негизги сөздөр: билим, этика, жашгар, тарбия иштери; адептүүлүк; моралдык; инсандык; кесиптик билим берүү; моралдык баалуулуктар; жүрүм-турум маданияты.

Шаршеева А.Ж.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

sharsheeva.2018@mail.ru

Амеркулова Ж.Дж.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

jibek.amir@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАБЛЮДЕНИЕ ЗА НАВЯСТВЕННЫМ ВОСПИТАНИЕМ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье раскрывается сущность и содержание нравственного воспитания студентов в образовательных организациях высшего профессионального

образования. Авторами определены основные цели и формы реализации нравственного воспитания, рассмотрена важность и необходимость формирования представления о нравственности как части профессиональной деятельности будущих специалистов. Ценность личности зависит от ее культуры, истинный смысл которой заключается в развитии благородных качеств характера, общественных и духовных достижений людей.

Также изучены особенности и ожидаемые результаты при реализации основных принципов нравственного воспитания студентов в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: воспитание, этика, молодежь, воспитательная работа, мораль, нравственность, личность, профессиональное воспитание, нравственные ценности, культура поведения.

Sharsheeva A.Zh.

Senior Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

sharsheeva.2018@mail.ru

Amerkulova Zh.Dj.

Senior Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

jibek.amir@mail.ru

SOCIAL AND PEDAGOGICAL OBSERVATION OF THE MORAL EDUCATION OF YOUTH

Abstract: The article reveals the essence and content of moral education of students in educational organizations of higher professional education. The authors identified the main goals and forms of implementation of moral education, considered the importance and necessity of forming an idea of morality as part of the professional activity of future specialists. The value of an individual depends on its culture, the true meaning of which lies in the development of noble qualities of character, social and spiritual achievements of people.

The article examines the features and expected results when implementing the basic principles of moral education of students in the process of professional training.

Keywords: education, ethics, youth, educational work; morality; moral; personality; professional education; moral values; culture of behavior.

Билим берүү – бул чөйрөдө белгилүү саясатты ишпеп чыгуучу жана коомдук жана мамлекеттик түзүлүш менен аныкталган коомдук тартипке ылайык адамды натыйжалуу калыптандыруу катары билим берүүнүн мамлекеттик системасын түзүүчү мамлекеттин эң маанилүү функцияларынын бири. Адамзаттын өнүгүү жолу билим берүү менен коомдун социалдык-экономикалык, саясий жана маданий абалынын объективдүү болгон, табигый байланышын өзүнүн этноконфессионалдык жана социалдык-маданий өзгөчөлүктөрү менен ырастайт.

Акыркы жылдары биздин өлкөдө болуп жаткан коомдук-саясий кайра түзүүлөр кыргызстандыктардын турмушунун бардык чөйрөлөрүнө олуттуу таасир тийгизген коомдун руханий образын олуттуу түрдө өзгөрттү.

Бүгүнкү күндө жашгар кыргыз коомунун эң маанилүү интеллектуалдык, маданий жана кесипкөй резерви болуп саналат, алардын жашоо сапаты жана өнүгүүсү Кыргызстандын тагдырынан көз каранды. Азыркы жаш муун өлкөнүн тагдыры үчүн жоопкерчиликти өз мойнуна ала алабы, кыргыз мамлекетин мамлекеттик жана социалдык-маданий бүтүндүк катары сактап кала алабы, демек жашгардын социалдык-моралдык позициясы чоң роль ойнойт жана жашгардын социалдык мамилелеринин, моралдык принциптеринин жана баалуулук багыттарынын жыйындысы көрүнүктүү мааниге ээ.

Социалдаштыруу жана тарбиялоо учурунда инсандын аң-сезиминде калыптанган социалдык жана моралдык позиция адамдын жүрүм-турумун жөнгө салат, анын жашоо стратегияларын - жашоо максаттарын жана аларга жетүү каражаттарын аныктайт.

Адеп-ахлактык мамилелердин деформациясы жашгардын арасында «туура эмес» көрүнүштөрдүн жайылышына алып келет. Күнүмдүк турмуштун адеп-ахлаксыздыгы жана руханий жактан жетишсиздиги, ачык-айкын социалдык максаттардын жоктугу, коомдук маанилүү иштерде өзүн көрсөтө албоо, жашоонун акчалай жагына кам көрүү негизинен жашгар арасында антисоциалдык көрүнүштөрдүн массалык түрдө жайылышына алып келет: кайдигердик, аракетсиздик жана жалкоолук.

Кыргыз жашгары кыйратуучу таасирлерге көбүрөөк дуушар болушат. Ушуга байланыштуу жашгарды руханий-адептик жактан тарбиялоо көйгөйлөрү өзгөчө мааниге ээ.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29 январында жарыяланган «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» жарлыгында инсандардын руханий-нравалык пайдубалын бекемдөө зарылдыгы белгиленген.

«Дүйнө жүзү адамзаттын жашоо-турушунун бардык чөйрөлөрүндө кайра баштоо жана глобалдуу трансформациялануу этабына өттү. Санарип технологияларын ишке киргизүү, жасалма интеллектти иштеп чыгуу, энергиянын жаңы түрлөрүнө өтүү жана жаңы технологиялык тартиптин инструменттери калыптанып калган коомдук мамилелерди түптөмөсүнөн өзгөртүп, тийиштүү түрдө өз ара мамилелерде жана башкаруучулук процесстерде жаңы ыкмаларды издөөнү талап кылууда.

Дүйнөнүн дээрлик бардык өлкөлөрүн каптаган дүйнөлүк кризис өндүрүшпүк мамилелердин түзүлгөн ыкмасы, тынымсыз керектөөчүлүк жарыш, жаратылыш ресурстарын сарамжалсыз пайдалануу, анын натыйжасы катары саясий системанын, экономикалык мамилелердин кризиси жана адамдардын жүрүш-турушундагы руханий-адеп-ахлактык башаттын төмөндөшү менен байланышкан. Руханий чөйрөнүн үстүнөн материалдык мамилелердин артыкчылыгы дүйнөдөгү, анын ичинде Кыргызстандагы системалуу кризистин башталышы жана себеби болду.

Жашгарды руханий-адептик жактан тарбиялоонун максаттары, баалуулуктары, мамилелери жана мазмуну түздөн-түз «Руханий-адептик өнүгүүнүн жана Кыргызстандын жаранынын инсанын тарбиялоонун концепциялары» долбоорунда жана мугалимдер үчүн кыргыз Республикасынын Билим берүү Академиясы тарабынан иштелип чыккан

«Адептик аң-сезимдүүлүккө тарбиялоонун педагогикалык жана психологиялык аспектилери» методикалык колдонмосунда чагылдырылган.

Адептүүлүктү калыптандыруунун маанилүүлүгү жөнүндөгү ой Сократка таандык. XIX кылымдын педагогдору инсандын адептик тарбиясы боюнча байыркы доордогу педагогдордун эмгектерине өтө жогору маани беришкен. Алар жалаң билим берүү менен (акылын өстүрүү аркылуу) тарбиялоого мүмкүн эместигин түшүнүшүп, ак ниеттүүлүк, боорукердик ж.б. инсандын адептик сапаттарын, аң-сезимин өстүрүүнү биринчи планга

коюшкан. Мисалы: Я.А. Коменский (Чехия) «Адептик акыл-насыят» деген китебинде байыркы римдик философ Сенеканын төмөнкү сөзүн жазган: «Биринчи ак ниеттүүлүккө, кайрымдуулукка, адептүүлүккө үйрөн, андан соң акылмандуулукка үйрөнөсүң, биринчисиз акыркыга үйрөнүү кыйын». Я.А.Коменский: «Илимде жетишкен, бирок ак ниеттүүлүктөн, кайрымдуулуктан, адептүүлүктөн артта калган, ийгилигине караганда артта калуусу көбүрөөк»-деген белгилүү элдик санат сөздү жазган [2].

Жаш муунду тарбиялоону социалдык-педагогикалык башкаруунун биримдигин азыркы жашгардын руханий-адептик идеалдарын калыптандыруунун негизи катары кароого болот.

Адеп-ахлак татаал социалдык-психологиялык формация. Ал терең жеке интеллектуалдык жана эмоционалдык ишенимдерден түзүлөт, өз алдынча өнүккөн, керектөөлөрдү жана мотивдерди башкарып, инсандын кызыкчылыктарын, багытын, анын руханий көрүнүшүн жана жашоо образын аныктайт. Адеп-ахлактын абалы катары адамдын жүрүм-турумун ичинен, жан дүйнөсүнөн, абийиринен аныктап, сырткы терс таасирлерге жана каршы аракеттерге каршы турууга жардам берет. Адеп-ахлактык аң-сезим жашгардын жан дүйнөсүндө чындык, адилеттүүлүк, жакшылык идеяларын бекемдейт.

Ички адеп-ахлактык ишенимге, бийик гумандуу принциптерге кызмат кылуу адамды руханий жандыкка айлантып, өзүн-өзү сыйлоону камсыздайт. Адеп-ахлак адамдын материалдык, руханий, коомдук болмушунун жалпы натыйжасы катары пайда болот. Анда бардык адеп-ахлактуу адамдар үчүн жалпы болгон, анын өзөгүн түзгөн жана интеллектуалдык жана адеп-ахлактык жактан эркин, абийирдүү жана жоопкерчиликтүү адамдын жашоо принциптеринде чагылдырылган руханий нерсе камтылган [3, б. 23].

Жашгарды адеп-ахлак жактан тарбиялоо боюнча социалдык-педагогикалык иш-чаралардын системасындагы аныктоо, эксперименталдык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Экономика жана менеджмент институтунун базасында жүргүзүлдү. Экспериментке 1 курстун МБ(ФМ)-4-24 жана ЭБ(ФК)-4-24 тайпаларынын 40 студенти катышты 22 кыз, 18 бала. Эксперименттик иш аныктоочу, калыптандыруучу жана контролдоочу эксперименттерди жүргүзүүгө негизделген.

Тактоо экспериментинин жүрүшүндө 1 - курстун студенттеринин кызыгуулары, алардын баалуулук багыттары изилденип, студенттерден анкета сурамжылоо жүргүзүлүп, 1-курстун инсанынын жалпы багыты, адекваттуу кабыл алуу аркылуу анын өзү жана анын айланасындагылар руханий жана адептүүлүгүнүн деңгээли аныкталды. Эксперименталдык изилдөөнүн көйгөйү руханий-адептик тарбияны натыйжалуу ишке ашыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо болгон.

Студенттердин инсандыгын психологиялык, социалдык жана педагогикалык изилдөө үчүн аныктоочу каражаттар (анкеталар, тесттер) иштелип чыккан. Эксперименталдык изилдөөнүн максаты: 1- курстун студентинин адеп-ахлактык тарбиялоо системасынын анын инсанынын когнитивдик, аксиологиялык жана активдүүлүк аспектилерин өнүктүрүүгө тийгизген таасирин текшерүү. Эксперименттин аныктоо этабынын максаты студенттердин руханий-адептик тарбиясынын баштапкы деңгээлин аныктоо болгон [4, б. 36].

Студенттин руханий-адептик баалуулуктарга багыт алуу деңгээлинин динамикасы төмөнкү көрсөткүчтөр менен аныкталат: когнитивдик (студенттердин алдыңкы руханий-адептик идеяларды жана концепцияларды өздөштүрүү даражасы); аксиологиялык (курчап турган дүйнөгө баалуулуктарды баалоо жана өздөрүнүн «мен»дигин тастыктоо иш-аракетке негизделген (чыныгы жүрүм-турумда баалуулук багыттарынын көрүнүшү). Изилдөөнүн

аныктоо стадиясында төмөнкүдөй милдеттер коюлган: студенттин инсанынын ориентациясынын баштапкы деңгээлин аныктоо; студенттердин арасында руханий-адептик сапаттардын жана коомдук кызыкчылыктардын өнүгүү деңгээлин аныктоо; рухий-нравалык баалуулуктарды калыптандыруу процессинде педагогикалык шарттардын натыйжалуулугунун даражасын аныктоо [5, б. 326].

Таблица 1. Студенттин инсанынын руханий өнүгүү деңгээлинин критерийлери жана көрсөткүчтөрү

Критерийлер	Көрсөткүчтөр	Аныктоочу аспаптар
Когнитивдик	Студенттердин алдыңкы руханий-адептик идеяларды жана концепцияларды өздөштүрүү даражасы, жалпы адамзаттык жана конкреттүү социалдык нормалардын ортосундагы өз ара байланышты түшүнүү	Методология «Баалуулуктардын рейтинги», «Адеп-ахлактык жана турмушгук позицияларды аныктоо»
Акциологиялык	Рухий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды түшүнүү, турмушгук максаттардын жана идеалдардын болушу, социалдык-ролдук өз алдынча аныктоо, адеп-ахлактык принциптерди жана коомдук баалуулуктардын салттарын комплекстүү билүү	«Менин идеалым», «Топтун өнүгүү деңгээлинин диагностикасы» методдору
Активдүү	Жүрүм-турум деңгээлинде көрүнгөн руханий жана адеп-ахлактык сапаттарды калыптандыруу, чыгармачылык активдүүлүк, ар бир конкреттүү кырдаалда руханий жана адеп-ахлактык нормаларды биринчи орунга коюу жөндөмдүүлүгү, өзүн-өзү тарбиялоого, өзүн-өзү өркүндөтүүгө, күнүмдүк турмушга өзүнүн тажрыйбасын активдүү	Байкоо ыкмасы, чыгармачыл иш-аракеттерге катышуунун активдүүлүгүнүн даражасына көз салуу

	ишке ашырууга аң-сезимдүү муктаждык	
--	-------------------------------------	--

Тастыктоочу эксперимент жүргүзүү үчүн биз алардын моралдык жана турмуштук позицияларын аныктоо үчүн сурамжылоо жүргүздүк. Анкетадагы ар бир пункт үч жооп вариантын камтыйт. Субъектин позициясына эң туура туура келген вариантты тандоо зарыл (2-табл).

Таблица 2. Төмөндө саналган сапаттардын ар бири сизде канчалык деңгээлде бар?

Адеп-ахлактык тарбиянын критерийлери	Көбүрөөк даражада көрсөтүү (%)	Кандайдыр бир деңгээлде мүнөздүү (%)	мүнөздүү эмес (%)
Башка адамдарды урматтоо;	25	50	25
башка улуттардын өкүлдөрүнө карата толеранттуулук	60	30	10
Бардык адамдарга карата адилеттүү мамиле кылуу	70	20	10
Боорукердик	60	30	10
Чыр-чатак	40	40	20
Жоопкерчилик	60	30	10
Чечим кабыл алуу эркиндиги	60	30	10
Чынчылдык	60	30	10
Өзүн сыйлоо	70	20	20
Жарандык аң-сезим	70	20	20
Коомдук пайдалуу эмгекке катышуу	70	20	20

Андан кийин, биз студенттердин рухий жана адеп-ахлактык маселелерге кызыгуу даражасын, М.Рокичтун «Баалуу багыттар» методологиясын колдонуп аныктадык. Маалыматтарды иштеп чыккандан кийин студенттердин руханий-адептик тарбиясынын деңгээлине жараша студенттердин типологиясын шарттуу түрдө аныктадык:

Жогорку деңгээл - 15%. Орточо деңгээл - 50%. Төмөнкү деңгээл - 35%. Жогорку деңгээл универсалдуу жана конкреттүү социалдык нормалардын ортосундагы байланышты терең түшүнгөн студенттер үчүн мүнөздүү. Бул студенттер адеп-ахлактык көрсөтмөлөр жана коомдук баалуулуктардын салттары боюнча бирдиктүү билимге ээ. Алар коммуникация процессинде бул мамилени ишке ашырууда тажрыйбага ээ, алар бул баалуулуктар алардын азыркы жана келечектеги жашоо образынын негизин түзөрүн билишет [6, б. 13].

Аларга топтолгон руханий баалуулуктар жөнүндө өз идеяларын байытууга умтулуу мүнөздүү. Этикалык нормаларды эске алуу менен алар башка адамдар менен байланыш түзүүнү билишет, бардык деңгээлдеги руханий жана адеп-ахлактык нормалардын

маанилүүлүгүн түшүнүшөт жана ар бир конкреттүү кырдаалда алардын ортосунда артыкчылыктарды белгилей алышат. Аларда өзүн-өзү тарбиялоого, өзүн-өзү өркүндөтүүгө, өз тажрыйбасын күнүмдүк турмушка активдүү киргизүүгө аң-сезимдүү муктаждык бар.

Орточо деңгээл универсалдуу жана спецификалык социалдык нормалардын ортосундагы өз ара байланыштын зарылдыгын түшүнгөн, бирок аны иш жүзүндө кантип толук колдонууну билбеген студенттер үчүн мүнөздүү, бирок алар руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктардын өздөрүнүн билими үчүн маанисин түшүнүшөт.

Төмөн деңгээл - студенттер арасында бул баалуулуктардын калыптанышы эн көйгөйлүү болуп саналат. Аларда руханий маданияттын мазмуну, жалпы адамзаттык жана руханий-адептик баалуулуктардын өз ара байланышы жөнүндө билимдери өтө аз, бул жаатта болгон билимдер көп учурда жетишсиз жана системасыз колдонулат. Алар рухий иш-аракетке кээде гана кызыгуу көрсөтүшөт, бул багытта өзүн-өзү өркүндөтүү идеясы аларды кызыктырбайт. Алар келечекте моралдык жана этикалык нормалардын ролу жөнүндө ойлонушпайт [7, б. 197].

Формативдик эксперименттин максаттары:

1-курстун студенттеринде руханий баалуулуктар жөнүндө билимдерди калыптандыруу жана аларды өнүктүрүүнүн зарылдыгын өнүктүрүү; студенттердин баалуулук багыттарын калыптандыруу үчүн реалдуу шарттарды камсыз кылуу;

1-курстун студенттеринин ички дүйнөсүн байытууга салым кошуу;

коомдук пайдалуу жана маанилүү иштерге кызыгууну арттыруу студенттерди рухий-адептик жактан тарбиялоо боюнча программаны сыноо.

Тарбиянын татаал жана көп кырдуу процесси ар кандай формаларды колдонуу менен ишке ашырылат. Алардын тандоосу окуу-тарбия иштеринин мазмунуна, студенттердин жаш өзгөчөлүгүнө, мугалимдердин чеберчилигине жана окуу процесси жүрүп жаткан башка шарттарга жараша болот. Эксперименталдык иштерди жүргүзүүдө биз студенттердин руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарын калыптандыруунун ар кандай каражаттарын, формаларын жана ыкмаларын колдондук. Студенттерге руханий-адептик тарбия берүү руханий мурастарды, баалуулуктарды, жаңы идеяларды, эмпирикалык тажрыйбаны, студент – билим берүү мекемеси – коомдук бирикмелердин ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн жана баарлашуунун диалогдук формасын кайра жаратууга жана берүүгө багытталган [8, б. 151].

Бул процессте биз колдонгон:

Тарбиялык коллективди уюштуруунун жана өзүн өзү уюштуруунун ыкмалары, күнүмдүк баарлашуу, өз ара аракеттенүү, ышкыбоздук иш-чаралар жана педагогикалык таасир көрсөтүү (жамааттык оюн, жамааттык өзүн-өзү башкаруу, жамааттык өзүн-өзү тейлөө, жалпы талаптар).

Кадимки жана экстремалдык кырдаалдарда (социалдык коргоо, урматтоо, педагогикалык талап, ынандыруу, эскертүү, айыптоо, ишенүү, боор ооруу, чечим кабыл алуу, көйгөйлүү кырдаалдар) күнүмдүк системалуу максаттуу баарлашуу, достук, ишенимдүү өз ара аракеттенүү ыкмалары [9, 347 б.].

Жеке демилгенин ыкмалары: өзүн-өзү талдоо жана өзүн-өзү аңдоо катары өзүн өзү уюштуруу, сезимдерди жана акыл-эсти өз алдынча уюштуруу (самобилизация), эрки жана жүрүм-турумду өз алдынча уюштуруу (өзүн-өзү шыктандыруу). Студенттин аң-сезимин жана жүрүм-турумун оңдоо, анын активдүүлүгүн шыктандыруу же бөгөт коюу, турмуштук кырдаалдарда инсанга кайрылуу (тактоо, ийгиликтин кырдаалын түзүү, кыялдарды ишке

ашыруу, көнүгүү, дем берүү) үчүн мугалимдин студенттин инсандыгына педагогикалык-психологиялык мамиле кылуу ыкмалары, жаза).

Тарбиялык иштердин төмөнкү багыттары аныкталган:

Когнитивдик багыт – руханий, адеп-ахлактык, илимий жана коомдук билимдердин, билгичтиктердин жана жөндөмдөрдүн системасын калыптандыруу.

Аксиологиялык багыт 1-курстун студентинин психикасынын рационалдуу-рационалдуу жана эмоционалдык-аффективдүү чөйрөлөрүнө гармониялуу кайрылуу аркылуу, ошондой эле баалуулуктар системасына таянуу аркылуу руханий-адептик тарбиялоонун максаттарына жетүү (3-табл.).

Таблица 3. Баалуулуктар системасына таянуу аркылуу руханий-адептик тарбиялоонун максаттарына жетүү

Адамдык баалуулуктар	Мекен, адам, анын өзгөчөлүгү; жер бетиндеги бейпилдик жана тынчтык, сүйүү, үй-бүлө, достук, билим, адамгерчилик, адеп-ахлак, сулуулук, ден соолук, чыгармачылык, маданият эстеликтери, искусство эстеликтери, интернационализм ж.б.
Жеке баалуулуктар	Ден соолук, физикалык өнүгүү, эс тутум, өнүгүү, өзүн-өзү өнүктүрүү, хобби, атуулдук, кыялдар, адеп-ахлактык жана эстетикалык маданият, жүрүм-турум, иш-аракеттер, өзүн баалоо ж.б.
Руханий баалуулуктар	Жашоо, акылмандык, боорукердик, сабырдуулук, кайрымдуулук, айкөлдүк, кечире билүү, абийир, уят, күнөө, чындык ж.б.
Моралдык баалуулуктар	Ынтымак, достук, жакшылык, тактика, кайрымдуулук, компромисс, дипломатия, тактык, жакшы ниет ж.б.

Иш-аракет багыты - гармониялуу, адеп-ахлактык жактан жеткилен, руханий жактан бай, коомдук активдүү жана өнүккөн инсанды өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү максатында инсандык-ишпиктүү мамилени ишке ашыруу (4-табл.).

Таблица 4. Сабактан тышкары иштердин түрлөрү жана формалары

Ишмердүүлүктүн түрү	Иш-аракет формасы
Когнитивдик (акыл эмгегинин маданиятынын көндүмдөрүн калыптандыруу, өзүн-өзү тарбиялоо, руханий жактан муктаждык)	Кереге отурумдар, тегерек-столдор, конкурстар, турнирлер, олимпиадалар, конференциялар, лекциялар, талкуулар
Коммуникативдик (баарлашуу маданиятын, жүрүм-турумду, өз ара аракеттенүү)	Дебаттар, кечелер, этикет адистеринин турнирлери, кызыктуу адамдар менен

жөндөмүн өстүрүү)	жолугушуулар, коомдук иш-чаралар
Көркөм (руханий баалуулуктарды өнүктүрүү, жалпы маданиятты жогорулатуу)	Фестивалдар, көргөзмөлөр, көркөм чыгармачылыктын концерттери
Эмгек (материалдык баалуулуктарды түзүү, сактоо, көбөйтүү)	Саясий партиялардын өкүлдөрү менен жолугушуу, тегерек столдор
Спорттук жана рекреациялык (өзүнүн жана башкалардын ден соолугун сактоо, сергек жашоо образын жүргүзүү зарылдыгын калыптандыруу)	Спорт майрамдары, мелдештер, спорттук секциялар, медицина кызматкерлери менен жолугушуулар, ден соолук күндөрү

Сабактан тышкаркы иш-чаралардын жүрүшүндө студенттерди адеп-ахлактык жактан тарбиялоо процессинде төмөнкү уюштуруу формалары колдонулган: массалык (майрамдар, чогулуштар, ишембиликтер, тематикалык жумалыктар, фестивалдар, олимпиадалар, көргөзмөлөр, демонстрациялар ж.б.); куратордук сааттар, экскурсиялар, баарлашуулар, тренингдер ж.б.); жекече (коомдук тапшырмалар, жеке тапшырмалар, жекече даярдануу жана мелдештерде аткаруу ж.б.).

Инсандын ориентациясын, чыгармачылык өсүү, өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн изилдөөнүн ыкмаларынын бири жамааттык чыгармачылык иш-аракеттерди жүргүзүү деп эсептейбиз. Бул салттуу иш-чаралар «Саламатсызбы, биз таланттарды издейбиз!», «Мугалимдер күнү», «Өзүн-өзү башкаруу күнү» ж.б. Иштиктүү оюндар, ролдук оюндар, окуялардын ыкмасы, жагдайлар сыяктуу ыкмалар колдонулат көнүгүүлөрдүн, окутуунун жана максаттуу иш-аракеттерге кошуунун системасын колдонуу, окуучулардын адеп-ахлактык тажрыйбасын калыптандыруу, баалуулук багыттарын сиңирүү, өз алдынча адеп-ахлактык тандоонун негизинде чечимдерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн берген кыйынчылык ж.б.

Жагымдуу психологиялык атмосфераны жана сапаттуу педагогикалык шарттарды түзүү – бул эң маанилүү тарбиялык натыйжа, тайпадагы ишмердүүлүктүн ар кандай түрүн ийгиликтүү өткөрүүнүн зарыл шарты. Эксперименталдык иштердин ушул этабында институттун командасын түзүү чоң мааниге ээ болот [10, б. 36].

Рухий-адептик чөйрөнү өнүктүрүүнүн көрсөткүчтөрүнө адеп-ахлактык мазмундагы адабияттарды окуу, кайрымдуулук акцияларына катышуу, майыптар фондуна кайрымдуулук иш-чараны өткөрүү ж.б. кирет); Улуу Ата Мекендик согуштун ардагерлерине арналган иш-чараларга (ишембиликтерге, эмгек десанттарына, концерттерге) катышуу.

Кыргызстан жаштарды рухий-адептик жактан тарбиялоону уюштуруу маселелери боюнча терең тарыхый тамырларга ээ. Бүгүнкү күндө окуу-тарбия процессин рухийлаштыруу, натыйжалуулуктун жолдорун, методдорун жана каражаттарын издөө маселелери кызуу талкуулануда.

Билим берүү системасынын өнүгүүсүнүн азыркы этабында рухий-адептик тарбиянын негиздерин өнүктүрүү жана рухийликти Кыргызстандын билим берүү системасында туруктуу нерсе катары кароо өзгөчө актуалдуу болуп калды.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29 январында жарыяланган «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» жарлыгы.

2. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги Кыргыз билим берүү академиясы. «Адептик аң-сезимдүүлүккө тарбиялоонун педагогикалык жана психологиялык аспектилери».
3. Амеркулова, Ж. Д. Использование активных методов обучения в преподавании/ Ж. Д. Амеркулова // Наука и инновационные технологии. – 2021, № 4(21). – С. 23-32. – DOI 10.33942/sit2030. – EDN OXYNIJ.
4. Албанбаева, Ж. О. Педагогический мониторинг и его роль в экспертно-оценочной деятельности преподавателя вуза [Текст] / Ж. О. Албанбаева // Общество, педагогика, психология: теория и практика : сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Чебоксары, 28 мая 2021 года / БУ ЧР ДПО «Чувашский республиканский институт образования» Министерства образования и молодежной политики Чувашской Республики. – Чебоксары: Общество с ограниченной ответственностью «Издательский дом «Среда», 2021. – С. 36-42. – EDN YPQAKE.
5. Шаршеева, А. Ж. Ценностные ориентации современной молодежи Кыргызстана / А. Ж. Шаршеева, Ж. Д. Амеркулова // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. – 2023, № 4. – С. 326-331. – DOI 10.33514/1694-7851-2023-4-326-331. – EDN ONGEHL.
6. Албанбаева, Д. О. Эталонная модель педагогического мониторинга успешности образовательного процесса в вузе / Д. О. Албанбаева // Наука и инновационные технологии. – 2023, № 3(28). – С. 13-27. – DOI 10.33942/sit042348. – EDN XNWJOJ.
7. Албанбаева, Д. О. Тенденции развития в системе высшего образования Кыргызстана (на примере КГУ им. И. Арабаева) / Д. О. Албанбаева // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. – 2022. – № 4-1. – С. 197-204. – DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-197-204. – EDN YPHLKN.
8. Амеркулова, Ж. Д. Применение кейс ситуаций в изучении учетных дисциплин / Ж. Д. Амеркулова // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2022, № 2(55). – С. 151-153. – EDN RGLOHM.
9. Шаршеева, А. Ж. Студенттердин чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүү/ А. Ж. Шаршеева, Ж. Дж. Амеркулова // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2022, №. 4-1. – Р. 347-349. – DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-347-349. – EDN JELUIA.
10. Албанбаева, Д. О. Инновационный подход педагогического мониторинга в вузах Кыргызстана / Д. О. Албанбаева // Вестник филиала федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский государственный социальный университет» в г. Ош Кыргызской Республики. – 2023, № 1(27). – С. 36-46. – EDN IUTYIN.

Рецензент: доктор педагогических наук, профессор Мамбетакунов Э.М.

КНУ им. Ж.Баласагына